

JÓZEF KRUKOWSKI

OSOBOWOŚĆ CYWILNOPRAWNA KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO W POLSCE (1918-1980)

Osobowość prawna Kościoła katolickiego w relacji do państwa jest wielopłaszczyznowa. Wyróżnia się bowiem jej trzy rodzaje: osobowość publicznoprawna Kościoła katolickiego, reprezentowanego przez Stolicę Apostolską, rozważanego jako całość w sferze międzynarodowej, osobowość publicznoprawna Kościoła katolickiego znajdującego się w granicach terytorium danego państwa oraz osobowość cywilnoprawna Kościoła — ściślej mówiąc jednostek organizacji kościelnej — znajdującego się również w granicach terytorium danego państwa¹. W niniejszym studium zostanie przedstawiona problematyka jednej z trzech wyżej wymienionych osobowości Kościoła, a mianowicie osobowości cywilnoprawnej Kościoła katolickiego w relacji do państwa polskiego w przekroju historycznym od 1918 do obecnej chwili. W dziejach regulacji tej osobowości Kościoła w prawie polskim należy wyróżnić dwa okresy. Pierwszy z nich trwał od 1918 roku, tj. od momentu odzyskania przez Polskę niepodległości po I wojnie światowej do wybuchu II wojny światowej. Natomiast drugi okres rozpoczął się po zakończeniu II wojny światowej i trwa do dzisiaj. Kryterium rozróżnienia tych dwóch okresów leży nie tylko w wydarzeniach II wojny światowej, ale przede wszystkim w zmianie ustroju państwa polskiego.

I. OSOBOWOŚĆ CYWILNOPRAWNA KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO W POLSCE W OKRESIE MIĘDZYWOJENNYM

Uznanie osobowości prawnej Kościoła katolickiego i jego jednostek organizacyjnych w Polsce należało do podstawowych problemów, których rozwiązania podjął się najwyższy organ władzy prawodawczej po

¹ Por. J. Krukowski. *Kościół — Państwo*. „L'Osservatore Romano”. Wyd. polskie 1:1980 nr 1-4 s. 16-17; tenże. *Problematyka osobowości prawnej*

I wojnie światowej. Na kształt tego rozwiązania wpłynęły racje historyczne. Prawodawca polski wziął tu pod uwagę, iż w dziejach państwowości polskiej od 955 r. Kościół odgrywał bardzo doniosłą rolę, a w okresie rozbiorów i niewoli (1772-1918) był jednym z czynników mobilizujących naród polski do walki o niepodległość i sprawiedliwość społeczną; jak również uwzględnił on fakt, iż ogromna większość ludności odrodzonego państwa polskiego przynależała do Kościoła. Kościół zaś świadomy swej pozycji w historii narodu polskiego domagał się odpowiedniego uznania prawnego oraz zorganizowania życia społecznego zgodnego z zasadami doktryny katolickiej.

Interesujące nas uznanie osobowości prawnej Kościoła ze strony państwa znalazło wyraz w dwu podstawowych aktach normatywnych: najpierw w Konstytucji uchwalonej 17 marca 1921 roku², a następnie w Konkordacie zawartym pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczypospolitą Polską 10 lutego 1925 roku w Rzymie, a ratyfikowanego przez Sejm 27 marca i przez Senat 23 kwietnia 1925 roku³.

1. *Pozycja prawna Kościoła katolickiego w Konstytucji z 1921 r.*

Sejm Ustawodawczy, który w 1919 roku rozpoczął prace nad opracowaniem projektu ustawy konstytucyjnej, stanął przed trudnym zadaniem określenia ustroju państwa, a w tym również stosunków między państwem i Kościołem⁴. Uchwalona przez Sejm 17 marca 1921 roku Konstytucja⁵ proklamowała państwo polskie jako państwo republikańskie i demokratyczne, respektujące zasadę trójpodziału władzy. Zagadnieniom wyznaniowym Konstytucja poświęciła kilkanaście artykułów. Pozycję prawną Kościoła katolickiego oraz innych związków religijnych określały artykuły 113 i 114.

W art. 113 został podany zakres uprawnień każdego związku religijnego uznanego przez państwo: „Każdy związek religijny, uznany przez państwo ma prawo urządzać zbiorowe i publiczne nabożeństwa, może samodzielnie prowadzić swe sprawy wewnętrzne, może posiadać i na-

Kościola katolickiego w relacji do państwa. „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 25:1978 z. 5 s. 119-137; A. Antoniuk. *Problem uznania osobowości cywilnoprawnej kościelnych jednostek administracyjnych w prawie polskim.* Lublin 1980 (mps BKUL).

² DzU 1921 nr 44 poz. 267.

³ Tamże 1925 nr 72 poz. 501. Konkordat został również opublikowany przez Stolicę Apostolską (AAS 17:1925 s. 273-287).

⁴ W. Rostocki. *Ustrój Polski w pierwszych latach niepodległości.* „Summarium” nr 6(26) za rok 1977 s. 147-155.

⁵ DzU 1921 nr 44 poz. 267.

bywać majątek ruchomy i nieruchomy, zarządzać nim i rozporządzać, pozostaje w posiadaniu i używaniu swoich fundacji i funduszków tudzież zakładów dla celów wyznaniowych i dobroczynnych. Żaden związek religijny jednak nie może stawać w sprzeczności z ustawami państwa”.

W art. 114 odrębnie została określona pozycja Kościoła katolickiego z uwagi na przynależność do niego większości obywateli: „Wyznanie Rzymskokatolickie, będące religią przeważającą większości narodu, zajmuje w Państwie naczelne stanowisko wśród równouprawnionych wyznań. Kościół rzymskokatolicki rządzi się własnymi prawami. Stosunek państwa do Kościoła będzie określony na podstawie układu ze Stolicą Apostolską, który podlega ratyfikacji przez Sejm”.

Ze sformułowań zawartych w tych artykułach wynikają następujące wnioski:

— Państwo polskie przyjęło zasadę równouprawnienia wszystkich związków religijnych istniejących w granicach terytorium, o ile uzyskały one uznanie ze strony państwa. Znaczyło to, że prawodawca polski przyjął istniejącą już w innych systemach prawnych instytucję „uznania” w odniesieniu do związków religijnych. Uznanie to było niezbędnym warunkiem korzystania przez te związki z uprawnień określonych w art. 113.

— Zakres uprawnień i obowiązków, jakie miały posiadać w państwie polskim uznane związki religijne, obejmował:

- a) zarządzanie zgromadzeń mających na celu zbiorowe i publiczne nabożeństwa;
- b) samodzielne prowadzenie swoich spraw wewnętrznych;
- c) możliwość posiadania i nabywania majątku ruchomego i nieruchomego, zarządzania nim i rozporządzania, posiadania i używania swoich funduszy i fundacji, oraz zakładów dla celów wyznaniowych i dobroczynnych;
- d) niepodjęmawnia działań stojących w sprzeczności z ustawami państwa.

Uprawnienia wymienione w pkt. c niewątpliwie dotyczyły możliwości wykonywania czynności cywilnoprawnych. Stąd też uprawnienia zawarte w art. 113, jakie państwo polskie przyznawało wszystkim uznanym związkom religijnym, *implicite* zawierały w sobie uznanie ich osobowości cywilnoprawnej⁶. Uprawnienia te przysługiwały wszystkim związkom religijnym uznanym przez państwo. Na zasadzie powszechności i równości przysługiwały one również Kościołowi katolickiemu⁷. Charakterystyczne jest to, iż uprawnienia te zostały zagwarantowane po-

⁶ W. Komarnicki. *Polskie prawo polityczne*. Warszawa 1922 s. 380.

⁷ H. Insadowski. *Ustrój prawny Kościoła katolickiego*. Lublin 1926 s. 95

szczególnym związkom religijnym jako całości. Nie zostały bowiem wymienione poszczególne jednostki organizacyjne tych związków, które mogły korzystać z tych uprawnień.

— Deklaracja, iż Kościół katolicki zajmuje „naczelne stanowisko wśród równouprawnionych wyznań” wprost nie dawała Kościołowi żadnych przywilejów w stosunku do innych związków religijnych⁸.

— Zobowiązanie się państwa, iż: bliższe unormowanie sytuacji prawnej Kościoła katolickiego nastąpi na drodze dwustronnej ugody ze Stolicą Apostolską (art. 114), natomiast bliższe określenie sytuacji prawnej i majątkowej innych związków religijnych nastąpi na drodze ustawowej po uprzednim porozumieniu się z ich prawnymi reprezentacjami (art. 115). Niewątpliwie oznaczało to przyjęcie dwu odmiennych form regulacji stosunków: między państwem i Kościołem katolickim oraz między państwem a związkami mniejszości religijnych. Podstawową przyczyną tego zróżnicowania był fakt, iż spośród wszystkich związków religijnych istniejących w państwie polskim jedynie Kościół katolicki posiadał najwyższy organ władzy poza granicami państwa, a przy tym organ ten cieszył się podmiotowością publicznoprawną w sferze prawa międzynarodowego.

Należy zatem stwierdzić, iż najwyższy organ władzy prawodawczej w II Rzeczypospolitej Polskiej wstrzymał się od dwóch skrajności. Z jednej strony wstrzymał się od uznania Kościoła katolickiego za kościół państwowy, mimo jego silnego powiązania z dziejami państwowości polskiej. Z drugiej zaś strony wstrzymał się od deklaracji zasady rozdziału Kościoła od państwa. Należy zatem stwierdzić, że państwo polskie określiło swój stosunek do Kościoła katolickiego w ustawie zasadniczej, opierając się na systemie koordynacji, czyli równorzędności⁹. Właściwą zaś formą regulacji wzajemnych stosunków między Kościołem i państwem według tego systemu jest konkordat.

2. Regulacja osobowości cywilnoprawnej kościelnych jednostek organizacyjnych w Konkordacie polskim z 1925 r.

Normy wyznaniowe zawarte w Konstytucji z 1925 roku zostały rozwinięte w umowie konkordatowej zawartej pomiędzy państwem polskim

⁸ Deklaracja ta była interpretowana przez niektórych autorów jako przyznanie Kościołowi katolickiemu uprzywilejowanej pozycji w stosunku do innych kościołów i związków religijnych (por. J. Osuchowski. *Prawo wyznaniowe Rzeczypospolitej Polskiej 1918-1939*, Warszawa 1967 s. 331-346).

⁹ W. Abraham. *Konstytucja a stosunki wyznaniowe i Kościół*. W: *Nasza Konstytucja*. Kraków 1922 s. 131.

a Stolicą Apostolską w 1925 roku¹⁰. Konkordat ten w 27 artykułach normował całokształt sytuacji prawnej Kościoła katolickiego w II Rzeczypospolitej Polskiej.

Nawiązując do art. 113 i 114 Konstytucji marcowej, autorzy Konkordatu określili zakres uprawnień, jakie Kościół katolicki posiadał na terytorium państwa polskiego:

„Kościół katolicki, bez różnicy Obrządków, korzystać będzie w Rzeczypospolitej Polskiej z pełnej wolności. Państwo zapewnia Kościołowi swobodne wykonywanie Jego władzy duchowej i Jego jurysdykcji, jak również swobodną administrację i zarząd Jego sprawami i Jego majątkiem, zgodnie z prawami boskimi i prawem kanonicznym”.

Charakterystyczne jest, iż zakres tych uprawnień został przyznany tu Kościołowi jako całości, bez wyróżniania poszczególnych jednostek organizacyjnych, podobnie jak w Konstytucji (art. 113 i 114). Uprawnienia te obejmowały:

— „pełną wolność” Kościoła w wykonywaniu swej działalności „bez różnicy Obrządków”. Chodziło tu o zagwarantowanie pełnych możliwości działania nie tylko dla Kościoła obrządku łacińskiego, ale również dla obrządku greckokatolickiego, czyli unickiego, z którego rozwojem Stolica Apostolska wiązała wielkie nadzieje¹¹. Konkordat stanął więc na zasadzie równouprawnienia wszystkich obrządków.

— Gwarancje konstytucyjne, że „Kościół Rzymskokatolicki rządzi się własnymi prawami” zostały tu rozwinięte. Wyraźnie wskazano, że możliwość ta dotyczy „swobodnego wykonywania władzy duchowej i jurysdykcji kościelnej”, a w szczególności uznano moc obowiązywania „prawa kanonicznego i prawa boskiego” w administracji nie tylko wewnętrznej, ale również w zarządzaniu przez Kościół swym majątkiem. W związku z tym uznaniem powstał problem: w jakich granicach państwo polskie miało respektować normy prawa kanonicznego, a w jakich granicach Kościół miał respektować normy prawa polskiego.

Osobowość cywilnoprawna poszczególnych jednostek organizacyjnych Kościoła katolickiego została dość wyraźnie uregulowana w art. 16, 17 i 24 Konkordatu.

Art. 16: „Wszystkie polskie osoby prawne kościelne i zakonne mają, zgodnie z przepisami prawa powszechnie obowiązującego, prawo nabywania, odstępowania, posiadania i administrowania, według prawa kanonicznego, swego majątku ruchomego i nieruchomego, jak również prawo stawiania przed wszelkimi instancjami i władzami państwowymi

¹⁰ DzU 1925 nr 72 poz. 501.

¹¹ Stolica Apostolska chciała stworzyć na terytorium państwa polskiego odpowiednie gwarancje dla rozwoju Kościoła wschodniego obrządku starosłowiańskiego, do którego należeli Ukraińcy i Białorusini.

dla obrony swych praw cywilnych. Osoby prawne kościelne i zakonne są uznawane za polskie, o ile cele, dla których powstały, dotyczą spraw kościelnych lub zakonnych Polski, o ile osoby, upoważnione do reprezentowania ich i do zarządzania ich dobrami, przebywają stale na ziemiach Rzeczypospolitej Polskiej. Osoby prawne kościelne i zakonne, nie odpowiadające powyższym warunkom, korzystać będą z praw cywilnych, przyznanych przez Rzeczypospolitą cudzoziemcom”.

Art. 17 dotyczył uprawnień osób kościelnych do posiadania własnych cmentarzy: „Osoby prawne i zakonne mają prawo zakładania posiadania i zarządzania, według prawa kanonicznego i zgodnie z powszechnym prawem państwowym, cmentarzy, przeznaczonych do grzebania katolików”. Przepisy ten był więc konkretyzacją bardziej ogólnego uprawnienia określonego w art. 16.

Należy zatem stwierdzić, iż na mocy postanowień zawartych w art. 16 i 17 Konkordatu wszystkie kościelne byty prawne znajdujące się w granicach państwa polskiego, które zgodnie z wymogami prawa kanonicznego posiadały osobowość prawną, czyli w nomenklaturze Kodeksu Prawa Kanonicznego — osobowość moralną, uzyskały również osobowość cywilnoprawną w zakresie prawa polskiego.

Dalsza konkretyzacja uprawnień cywilnoprawnych kościelnych jednostek organizacyjnych została dokonana w art. 24, składającym się z 9 punktów.

W pkt. 1 nastąpiło wyraźne uznanie uprawnień majątkowych kościelnych osób prywatnych istniejących w chwili promulgacji Konkordatu: „Rzeczypospolita Polska uznaje prawo osób prawnych kościelnych i zakonnych do wszystkich majątków ruchomych i nieruchomych, kapitałów, dochodów oraz innych praw, które te osoby prawne posiadają obecnie na obszarze Państwa Polskiego”.

W pkt. 2 został określony sposób postępowania przy tworzeniu nowych kościelnych osób prawnych: „Rzeczpospolita Polska zgadza się, aby wspomniane powyżej prawa własności, w razie, gdyby nie były jeszcze wpisane do ksiąg hipotecznych na imię posiadających je osób prawnych (Biskupstw, Kapituł, Kongregacji zakonów, seminariów, beneficjów proboszczowskich, innych beneficjów etc.) zostały do nich wpisane, a to na podstawie deklaracji właściwego Ordynariusza, poświadczone przez właściwą władzę cywilną”.

W pkt. 3-9 zostały uregulowane sprawy finansowania przez państwo potrzeb administracyjnych Kościoła (załącznik A do art. 24)¹² oraz kwestia reformy kościelnych majątków rolnych¹³.

¹² Por. J. Wiśłocki, *Konkordat polski z 1925 roku*. Poznań 1977 s. 98-99.

¹³ Kościelne osoby prawne zostały postawione w kwestii parcelacji na równi z osobami prawnymi świeckimi (art. 24 pkt. 9).

W trakcie stosowania Konkordatu w praktyce zaistniały pewne trudności interpretacyjne.

Przed wszystkim powstały wątpliwości, czy pod pojęciem „kościelne osoby prawne i zakonne”, jakie występują w tekście Konkordatu, należy rozumieć stowarzyszenia duchownych oraz stowarzyszenia religijne laików (bractwa i inne związki). Nie miały one bowiem osobowości prawnej na mocy samego prawa, ale mogły ją otrzymać na mocy aktu erekcyjnego ordynariusza lub samego tylko aktu aprobaty¹⁴. W celu wyjaśnienia tej wątpliwości Minister Sprawiedliwości zwrócił się do Biura Episkopatu Polski z zapytaniem: które instytucje mają osobowość prawną według Kodeksu Prawa Kanonicznego. Odpowiedź została przez Biskupów Polskich ustalona na konferencji odbytej w dniach 2-5 marca 1926 roku, a następnie przesłana Ministrowi Sprawiedliwości i ogłoszona jako komunikat Ministerstwa Sprawiedliwości w jego Dzienniku Urzędowym¹⁵.

Odpowiedź ta zawiera obszerny wyciąg z Kodeksu Prawa Kanonicznego tych przepisów, które zawierały wyliczenie tych kościelnych osób prawnych, czyli moralnych, które posiadały osobowość kanoniczną, lub sposobów nabycia tej osobowości. W tłumaczeniu polskim został podany tekst kanonów: 99, 100 § 1, 102 § 1, 294 § 1, 471 § 1, 536 § 1423 § 1, 1489 § 1, 1495 § 1, 1117 § 2. W języku łacińskim podano ponadto tekst 40 kanonów, które ubocznie wskazywały na osobowość prawną różnych jednostek organizacyjnych Kościoła. Niektórzy autorzy krytykują tę odpowiedź Episkopatu Polski, a zwłaszcza podkreślają to, że brak w niej było wyczerpującego wykazu kościelnych osób prawnych. Należy jednak zauważyć, że Konferencja Episkopatu Polski nie była kompetentna do udzielenia innej odpowiedzi, gdyż nie była stroną umowy konkordatowej. Odpowiedź ta została *in extenso* opublikowana w oficjalnym organie prasowym Ministerstwa Sprawiedliwości, co niewątpliwie oznaczało recepcję tych przepisów prawa kanonicznego, które były w niej wymienione, do systemu wewnętrznego prawa polskiego. Zobowiązywało to odpowiednie organy państwowe do analizowania przepisów prawa kanonicznego przy ustalaniu osobowości cywilnoprawnej poszczególnych kościelnych osób prawnych znajdujących się na terytorium ówczesnego państwa polskiego, ponieważ o powstaniu kościelnych osób prawnych decydował odpowiedni akt administracyjny (erekcja) kompetentnego ordynariusza. Stąd w praktyce władze państwowe respektowały oświadczenia odpowiednich ordynariuszy miejscowych lub personalnych

¹⁴ Can. 708 CJC.

¹⁵ DzU Min. Spraw. z 15 V 1926 nr 10 s. 175-182.

(przełożonych prowincjalnych) dotyczące powstania i zdolności prawnej poszczególnych kościelnych osób prawnych¹⁶.

Wzajemny stosunek prawa kanonicznego i prawa polskiego wewnętrznego stwarzał pewne problemy w praktyce. Celem ich rozwiązania Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w porozumieniu z Ministrem Sprawiedliwości doszedł do ustalenia opinii, według której zagadnienie nabycia osobowości prawnej i zdolności do działań prawnych kościelnych osób prawnych oraz sposób administracji majątku kościelnego należy oceniać według norm prawa kanonicznego; natomiast nabywanie i zbywanie majątku kościelnego — według ustawodawstwa państwowego¹⁷.

Należy zatem stwierdzić, że wszystkie jednostki organizacyjne Kościoła katolickiego znajdujące się na terenie państwa polskiego w okresie międzywojennym posiadały pełną osobowość cywilnoprawną. Mogły one zatem występować w charakterze równoprawnych podmiotów z innymi osobami prawnymi niekościelnymi w obrocie prawnym, co umożliwiło im pełne i wszechstronne wypełnianie swoich zadań.

II. PROBLEM OSOBOWOŚCI CYWILNOPRAWNEJ KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO W POLSCE PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ

W wyniku [— — —] [Dekret z dnia 12 XII 1981, O stanie wojennym, rozdz. II, art. 17, pkt. 4 (Dz. U. nr 29, poz. 154)] II wojny światowej i zaraz po jej zakończeniu Polska znalazła się w bloku państw socjalistycznych kierowanych przez partie komunistyczne typu marksistowskiego. Zmiana sytuacji politycznej wpłynęła na zmianę stosunków między państwem i Kościołem w Polsce. Nowe władze przystąpiły do regulacji tych stosunków według nowego systemu, a mianowicie systemu rozdziału Kościoła od państwa, już wcześniej wprowadzonego do praktyki w pierwszym państwie socjalistycznym — ZSRR — po I wojnie światowej. System ten był wprowadzony z pozycji supremacji państwa nad Kościołem. Nie mógł on być jednak zastosowany w Polsce identycznie jak w ZSRR ze względu na odmienne warunki historyczne, a przede wszystkim z uwagi na silną więź duchową narodu polskiego z Kościołem ka-

¹⁶ Wisłocki, jw. s. 149.

¹⁷ AAN, MWR i OP, V, 367, k. 54-57: korespondencja między kierownikiem Ministerstwa WR i OP oraz ministrem sprawiedliwości ze stycznia i lipca 1926 r. (cyt. za: Wisłocki, jw. s. 148).

tolickim. Nie wchodząc w całokształt czynników, które rzutowały na realizację tego systemu, w niniejszym studium zwrócimy uwagę głównie na problem regulacji osobowości cywilnoprawnej Kościoła i jego jednostek organizacyjnych znajdujących się w nowych granicach państwa polskiego.

Na wstępie należy stwierdzić, iż w ciągu 36 lat dziejów Polski Ludowej sprawa sytuacji prawnej Kościoła katolickiego nie została uregulowana w sposób jednolity i całościowy. Władze państwowe wydały jednak wiele aktów normatywnych, które bezpośrednio lub tylko pośrednio dotyczą interesującej nas problematyki. Mając na uwadze zasięg obowiązywania tych aktów, można je podzielić na trzy grupy. Do pierwszej grupy zaliczyć należy te akty normatywne natury ogólnej, które dotyczyły również osobowości prawnej Kościoła w relacji do państwa. Do drugiej grupy należą te akty, które dotyczyły osobowości prawnej jednostek organizacyjnych Kościoła położonych na ziemiach, które należały do Polski w okresie międzywojennym. Do trzeciej grupy zaliczamy te akty normatywne, które odnosiły się do sytuacji prawnej tych jednostek kościelnych, które są położone na Ziemiach Północnych i Zachodnich, a które przed II wojną światową znajdowały się w Rzeszy Niemieckiej.

1. Akty normatywne natury ogólnej

Przede wszystkim nasuwa się pytanie: jaki był stosunek nowych władz politycznych do tych ustaleń prawnych dotyczących sytuacji Kościoła w Polsce, które były dokonane w okresie międzywojennym w odpowiednich postanowieniach Konstytucji z 1921 roku i w Konkordacie z 1925 roku.

Otóż za pierwszy dokument polityczny wskazujący zasady ustroju państwa polskiego po II wojnie światowej uważa się Manifest Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego ogłoszony 22 lipca 1944 roku w Chełmie Lubelskim na świeżo wyzwolonej spod okupacji niemieckiej przez Armię Czerwoną wschodniej części Polski. Manifest ten wyraźnie nawiązywał do Konstytucji z 1921 roku wskazując, iż jej „podstawowe założenia będą obowiązywać aż do zwołania wybranego w demokratycznej ordynacji Sejmu Ustawodawczego i uchwalenia nowej konstytucji”¹⁸. Zgodnie z deklaracją zawartą w tym Manifestie sytuację prawną Kościoła w Polsce w pierwszych latach po wyzwoleniu określały więc zasady Konstytucji z 1921 roku¹⁹. Nadal obowiązywały art. 113 i 114 tej

¹⁸ DzU 1944 nr 1 załącznik.

¹⁹ J. Godlewski. *Kościół rzymskokatolicki wobec sekularyzacji życia publicznego*. Warszawa 1978 s. 53-56.

Konstytucji, w której została zagwarantowana osobowość prawna Kościoła w relacji do państwa. Zasady te były jednak interpretowane i stosowane odpowiednio do celów nowego ustroju społeczno-gospodarczego i politycznego, jakie stawiała przed państwem partia komunistyczna.

Pierwszym aktem politycznym, w którym nowe władze państwowe wyraźnie określiły swój stosunek do Kościoła była uchwała Rady Ministrów Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej z 12 września 1945 roku zawierająca deklarację, że Konkordat polski z 1925 roku „przestał obowiązywać wskutek jednostronnego zerwania go przez Stolicę Apostolską” oraz gwarancję, iż rząd polski „tak jak dotychczas niczym nie kępował działalności Kościoła katolickiego, podobnie i nadal zapewnia Kościołowi katolickiemu pełną swobodę działania w ramach obowiązujących ustaw”²⁰. Jakkolwiek powyższa uchwała tymczasowego rządu nie miała charakteru ściśle prawnego z powodu braku natury formalnej, to jednak wskazywała kierunek polityki państwa w stosunku do Kościoła katolickiego. Oznaczała ona, iż rząd ten nie chce być związany ustaleniami prawnymi zawartymi w dwustronnej umowie ze Stolicą Apostolską w 1925 roku. Ale nie oznaczała, że rząd polski chce pozbawić Kościół katolicki osobowości cywilnoprawnej, jaką posiadał na mocy art. 113 i 114 Konstytucji z 1921 roku. Autorzy piszący na ten temat z pozycji marksistowskich uważają, że z chwilą wydania powyższej uchwały w systemie polskiego prawa wewnętrznego powstała luka, gdy idzie o normy dotyczące osobowości cywilnoprawnej kościelnych jednostek organizacyjnych, gdyż art. 113 Konstytucji gwarantował tę osobowość Kościołowi tylko globalnie²¹. Trudno jest jednak przyjąć tę opinię, gdyż art. 114 Konstytucji z 1921 roku gwarantował Kościołowi możliwość rządzenia się własnymi prawami, co oznaczało m.in., że organy państwowe winny respektować autonomię Kościoła i zobowiązywały się respektować w pewnych przynajmniej granicach czynności organów władzy kościelnej działających na podstawie prawa kanonicznego, a w konsekwencji uznawały ich osobowość cywilnoprawną. Stąd też w praktyce ustawodawczej sądowej i administracyjnej Polski Ludowej kościelne osoby prawne nadal traktowane były tak, jakby posiadały osobowość cywilnoprawną. Nadal posiadały one zdolność posiadania i nabywania majątku

²⁰ Wspomniana uchwała Rady Ministrów została opublikowana tylko w prasie codziennej (np. „Głos Ludu” z 14 IX 1947 r.). Nie opublikowano jej w oficjalnym organie prasowym państwa polskiego. Należy nadmienić, iż takie samo stanowisko wobec Konkordatu jak rząd polski zajęły inne państwa socjalistyczne, powstałe w wyniku II wojny światowej (por. T. Włodarczyk. *Konkordaty. Zarys historii ze szczególnym uwzględnieniem XX wieku*. Warszawa 1974 s. 223, 229).

²¹ M. Pietrzak. *Prawo wyznaniowe*. Warszawa 1978 s. 110.

ruchomego i nieruchomości, zarządzania nim i rozporządzania. W dalszej działalności prawodawczej władz polskich wystąpiła jednak tendencja do stopniowego zawężania tej osobowości.

Sprawy osobowości prawnej niektórych jednostek organizacyjnych Kościoła dotyczył dekret z 5 sierpnia 1949 roku o zmianie niektórych przepisów prawa o stowarzyszeniach²². Dekret ten uchwalił wyjęcie zakonów i innych stowarzyszeń duchownych spod prawa o stowarzyszeniach z 1932 roku²³. Osobowość prawna zakonów, podobnie jak innych kościelnych osób prawnych, była bowiem określona w Konkordacie z 1925 roku. Na mocy tego dekretu wszystkie zakony, korporacje duchownych i stowarzyszenia przykościelne laików (bractwa itp.), zostały podporządkowane przedwojennej ustawie o stowarzyszeniach²⁴. Dekret wprowadził na wszystkie istniejące zakony i stowarzyszenia zakonne obowiązek rejestracji i przedłożenia w tym celu swoich statutów. Na podstawie upoważnienia dekretowego Minister Administracji Publicznej określił rozporządzeniem z 6 sierpnia 1949 roku tryb postępowania przy rejestracji zakonów²⁵. Rozporządzenie Ministra nie rozstrzygało wyraźnie, czy zakony uzyskują osobowość cywilnoprawną jako stowarzyszenia zarejestrowane. W praktyce administracyjnej i sądowej przyznaje się jednak osobowość cywilnoprawną poszczególnym zakonom jako całości, ich prowincjom zakonnym i domom zakonnym znajdującym się na terytorium Polski. Mogą one tym samym uczestniczyć w obrocie prawnym. Realizacja tych uprawnień w praktyce napotyka jednak na różne trudności zwłaszcza związane z zakładaniem nowych domów zakonnych.

Podstawowe zasady stosunku państwa do Kościoła zostały określone w Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalonej 22 lipca 1952 roku²⁶. Zostały one wyrażone w art. 82 (tekst jednolity z 16 lutego 1976 roku)²⁷:

1. „Polska Rzeczypospolita Ludowa zapewnia obywatelom wolność sumienia i wyznania. Kościół i inne związki wyznaniowe mogą swobodnie wypełniać swoje funkcje religijne. Nie wolno zmuszać obywateli do niebrania udziału w czynnościach lub obrzędach religijnych. Nie wolno też nikogo zmuszać do udziału w czynnościach lub obrzędach religijnych”.

²² DzU 1949 nr 45 poz. 335.

²³ Tamże 1932 nr 94 poz. 808.

²⁴ W ramach realizacji tego dekretu zlikwidowano wiele stowarzyszeń katolickich, m. in. Kościelny Związek Caritas.

²⁵ DzU 1949 nr 47 poz. 358.

²⁶ Tamże 1952 nr 33 poz. 232.

²⁷ Tamże 1976 nr 7 poz. 36.

2. „Kościół jest oddzielony od państwa. Zasady stosunku państwa do Kościoła oraz sytuację prawną i majątkową związków wyznaniowych określają ustawy”.

W powyższym postanowieniu konstytucyjnym należy wyróżnić następujące elementy:

a) Gwarancja wolności religijnej w aspekcie indywidualnym i społecznym. Aspekt indywidualny wyraża się w zagwarantowaniu jednostce możliwości wyznawania lub niewyznawania żadnej religii, zgodnie z własnym sumieniem, oraz wolności od przymusu w dziedzinie spełniania praktyk religijnych. Aspekt społeczny (kolektywny) wyraża się w zagwarantowaniu Kościołowi i związkom wyznaniowym swobodnego wypełniania swoich funkcji religijnych.

b) Deklaracja rozdziału Kościoła od państwa. W odniesieniu do Kościoła deklaracja ta oznacza, iż Kościół katolicki nie jest Kościołem państwowym, zaś państwo polskie nie jest państwem konfesyjnym, czyli że jest państwem laickim²⁸.

c) Zasada regulacji problematyki stosunku państwa do Kościoła na drodze stanowienia sytuacji prawnej i majątkowej związków wyznaniowych w formie ustaw. Oznacza to, że najwyższy organ władzy państwowej zastrzegł sobie regulację osobowości prawnej Kościoła i związków wyznaniowych, czyli że inne organy władzy i administracji państwowej nie otrzymały w tej sprawie odpowiednich kompetencji. W konsekwencji osobowość cywilnoprawną kościelnych jednostek organizacyjnych należy oceniać przede wszystkim zgodnie z ustawami, które obowiązywały w momencie promulgacji Konstytucji w 1952 roku, jak również według tych ustaw, jakie zostaną wydane w przyszłości.

W literaturze prawniczej pisanej z pozycji marksistowskich wysuwa się opinię, że Konstytucja z 1952 roku wykluczyła możliwość regulacji sytuacji prawnej Kościoła w Polsce w drodze dwustronnej umowy ze Stolicą Apostolską. Należy jednak zauważyć, iż opinia ta nie ma obiektywnych podstaw. Możliwość zawarcia dwustronnej umowy pomiędzy państwem polskim i Stolicą Apostolską, jako najwyższym organem Kościoła katolickiego wyposażonego w podmiotowość publicznoprawną w sferze międzynarodowej, nie jest wykluczona w ustawie konstytucyjnej PRL, jak każda umowa międzynarodowa może być ona ratyfikowana przez Radę Państwa.

Kodeks cywilny z 1964 roku w art. 33 wymienia, jakie byty społeczne mają osobowość prawną w systemie prawa wewnętrznego PRL²⁹.

²⁸ Należy zauważyć, że laickość państw socjalistycznych jest rozumiana inaczej aniżeli państw demokratycznych na Zachodzie. Państwa socjalistyczne są zaangażowane ideologicznie w kierunku preferencji ideologii marksistowskiej.

²⁹ DzU 1964 nr 16 poz. 93.

Należą do nich: skarb państwa przedsiębiorstwa państwowe, ich zjednoczenia, banki państwowe i inne państwowe jednostki organizacyjne; organizacje spółdzielcze, wszelkie organizacje społeczne i inne, którym przepisy szczególne przyznają osobowość prawną. Kodeks ten nie wypowiada się w ogóle na temat: czy kościelne jednostki organizacyjne mają osobowość cywilnoprawną. Przy interpretacji postanowień tego kodeksu nasuwa się pytanie: czy Kościół i inne związki wyznaniowe istniejące na terytorium państwa polskiego należy traktować tak jak organizacje społeczne wyposażone w specjalną zdolność prawną. W praktyce władz państwowych udziela się w tej sprawie odpowiedzi negatywnej. Na uzasadnienie przytacza się orzeczenie Sądu Najwyższego z 19 grudnia 1959 roku, według którego związki wyznaniowe nie są uważane za organizacje społeczne ludu pracującego. W związku z tym majątek Kościoła i związków wyznaniowych nie jest uważany za własność społeczną i nie korzysta z różnych przywilejów przewidzianych dla tej formy własności przez prawo cywilne, ale traktowany jest jak własność indywidualna (art. 44 i 130 w związku z art. 1 § 1 kc) ³⁰.

Obrót nieruchomościami stanowiącymi własność kościelnych osób prawnych odbywa się zgodnie z zasadami prawa cywilnego dotyczącymi czynności osób prawnych. W praktyce nabycie nieruchomości przez wyznaniowe osoby prawne jest uzależnione od uzyskania zgody odpowiedniego organu administracji państwowej (art. 160 kc). Może się to zdarzyć, gdy idzie o nabycie terenu pod budowę kościoła, budynku parafialnego lub założenie względnie rozszerzenie cmentarza wyznaniowego. W szczególności na przeniesienie własności na kościelne osoby prawne w drodze darowizn, zapisów i spadków, wymagane jest uprzednie zezwolenie wojewody (art. 888 § 2, 969, 1013 kc) ³¹. Sprawy te załatwiają wydziały do spraw wyznań. Zbywanie nieruchomości przez kościelne osoby prawne podlega również pewnym ograniczeniom w zależności od rodzaju nieruchomości. W prawie karnym ochrona własności związków wyznaniowych nie jest traktowana tak jak ochrona mienia społecznego, ale jak mienia prywatnego ³².

2. Akty normatywne dotyczące sytuacji prawnej jednostek organizacyjnych Kościoła położonych na ziemiach należących do Polski w okresie międzywojennym

Prawa majątkowe Kościoła i niektórych jego jednostek organizacyjnych pośrednio potwierdziła ustawa z 20 marca 1950 roku o przejęciu

³⁰ Pietrzak, jw. s. 112.

³¹ Tamże s. 116.

³² Tamże s. 118.

przez państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego³³. Na mocy tej ustawy nastąpiło przejęcie przez państwo na własność wszystkich nieruchomości ziemskich związków wyznaniowych (art. 1 pkt. 1) bez odškodowań i bez obciążeń (art. 2 pkt. 1). Spod tego przejęcia zostały wyjęte tylko gospodarstwa rolne proboszczów jako podstawa ich utrzymania (art. 1 pkt. 2). Wielkość gospodarstw proboszczowskich została ograniczona do 50 ha, a na terenie województw poznańskiego, pomorskiego i śląskiego do 100 ha. Ustawa ta dotyczyła tylko gospodarstw proboszczowskich znajdujących się na tych terenach, które w okresie międzywojennym należały do państwa polskiego i nadal pozostały w jego granicach³⁴. Problem własności kościelnej na terenach, które po II wojnie światowej zostały przyłączone do Polski jako ziemie odzyskane, był traktowany inaczej.

Na mocy tej ustawy wyłączone zostały spod przejęcia przez państwo na własność również miejsca przeznaczone do wykonywania kultu religijnego, budynki mieszkalne stanowiące własność klasztorów, kurii biskupich i arcybiskupich, konsystorzów i zarządów innych związków wyznaniowych. Rada Ministrów została upoważniona do wyłączenia, w drodze wyjątku, od przejęcia przez państwo także innych gospodarstw należących do związków wyznaniowych niż gospodarstwa rolne proboszczów (art. 1 pkt. 3).

Korzystając z przyznanego upowżnienia Rada Ministrów postanowiła w formie aneksu do protokołu Wspólnej Komisji Rządu i Episkopatu Polski z 14 kwietnia 1950 roku pozostawić biskupom ordynariuszom i seminariom duchownym gospodarstwa rolne do 50 ha wraz z inwentarzem i nie przejmować gospodarstw domowych zgromadzeń zakonnych do 5 ha związanych z terenem domów zakonnych. Aneks ten rodził domniemanie uznawania przez państwo osobowości cywilnoprawnej diecezji, seminariów duchownych i domów zakonnych³⁵.

Odmianą sytuację prawną miały gospodarstwa rolne proboszczów, które stanowiły do 1950 roku część majątku fundacji religijnej. Dekret z dnia 24 kwietnia 1952 roku o zniesieniu fundacji³⁶ przewidywał przejęcie całego majątku fundacyjnego na własność państwa. Tylko gospodarstwa rolne proboszczów i budynki służące dla celów kultu religijnego, które stanowiły część majątku fundacji, pozostawiono jedynie w użytkowanie dotychczasowym posiadaczom (art. 3). Rozmiary gospodarstw rol-

³³ DzU 1950 nr 9 poz. 87; nr 10 poz. 111.

³⁴ Tamże.

³⁵ Pietrzak, jw. s. 110.

³⁶ DzU 1952 nr 25 poz. 172.

nych proboszczów nie mogły przekraczać norm ustalonych przez ustawę z 20 marca 1950 roku o przejęciu dóbr martwej ręki.

Nieco odmienną regulację prawną przyjęto w latach 1949-1950 w odniesieniu do szpitali prowadzonych przez instytucje kościelne, głównie przez zakony. Szpitale zostały przejęte przez państwo, ale budynki użytkowane na cele upaństwowionych szpitali zostały nominalnie własnością zakonną, a państwu przysługuje bezpłatne użytkowanie tych budynków³⁷. Taką samą regulację prawną zastosowano w stosunku do budynków szkolnych prowadzonych przez instytucje kościelne — należące do różnych zakonów i diecezji — po ich upaństwowieniu w ramach laicyzacji szkolnictwa.

Do specjalnej zdolności prawnej Kościoła i jego jednostek organizacyjnych, głównie parafii i domów zakonnych, należy prawo posiadania na własność cmentarzy i administrowania nimi. Prawo własności cmentarzy nie uległo zmianie w porównaniu do okresu sprzed II wojny światowej. Jedynie na obszarze miasta Warszawy, stosownie do dekretu z 26 października 1945 roku, związki wyznaniowe, o ile złożyły wymagane wnioski, są użytkownikami wieczystymi gruntów cmentarnych. Zakładanie, rozszerzanie i zamykanie cmentarzy wyznaniowych reguluje obecnie ustawa z 31 stycznia 1959 roku o cmentarzach i chowaniu zmarłych³⁸, zmieniona w 1971 roku³⁹ oraz rozporządzenie Ministra Gospodarki Komunalnej z 27 lipca 1959 roku w sprawie warunków odstępowania gruntów państwowych na zakładanie i rozszerzanie cmentarzy⁴⁰. Założenie i rozszerzanie cmentarza uzależnione jest od zgody wojewody. Zarządzenie i użytkowanie cmentarzy wyznaniowych należy do wyznaniowych osób prawnych (głównie parafii)⁴¹.

Spośród kościelnych zakładów naukowych zdolność prawną posiada Katolicki Uniwersytet Lubelski. Została ona uznana w ustawie z dnia 9 czerwca 1938 roku, a następnie potwierdzona przez władze PRL⁴².

³⁷ *Polityka wyznaniowa. Tło — warunki — realizacja*. Pod red. W. Mysełka i M. T. Staszewskiego. Warszawa 1975 s. 305.

³⁸ DzU 1959 nr 11 poz. 62.

³⁹ Tamże 1971 nr 27 poz. 194.

⁴⁰ Tamże 1959 nr 46 poz. 284.

⁴¹ Pietrzak, jw. s. 118.

⁴² DzU 1938 nr 27 poz. 242; Porozumienie między przedstawicielami Rządu PRL i Episkopatu Polski z 14 IV 1950. Ustawa z dnia 5 XI 1958 r. o szkolnictwie wyższym. DzU 1973 nr 32 poz. 192.

3. Akty normatywne dotyczące sytuacji prawnej jednostek organizacyjnych Kościoła katolickiego położonych na Ziemiach Zachodnich i Północnych

Sprawa osobowości prawnej polskich jednostek organizacji kościelnej na Ziemiach Zachodnich i Północnych przechodziła różne etapy. W pierwszym etapie — zaraz po zakończeniu działań wojennych Kościół katolicki, podobnie jak i inne kościoły i związki wyznaniowe, przejął na tym obszarze nieruchomości (kościóły, budynki mieszkalne, cmentarze, place, grunty rolne), które przedtem były własnością niemieckich jednostek organizacyjnych Kościoła katolickiego i innych kościołów i związków wyznaniowych. Ogólne zasady prawne dotyczące tej sprawy zostały przez władze państwowe określone w dekreście z 8 marca 1946 roku o majątkach opuszczonych i poniemieckich⁴³. Zgodnie z tym dekretem majątek niemieckich i gdańskich osób prawnych prawa publicznego przechodzi na mocy samego prawa na własność odpowiednich, polskich osób prawnych. Praktyka organów administracyjnych, jaka na podstawie tego dekretu wykształciła się, uznawała, że Kościół katolicki i inne związki wyznaniowe na mocy przepisów tego dekretu stały się właścicielami majątków po niemieckich związkach wyznaniowych. Praktyka ta jednak stopniowo się zmieniała. Pojawiły się tendencje do przejmowania majątków kościelnych poniemieckich na własność państwa.

Wyrazem tej nowej tendencji politycznej był okólnik Urzędu do Spraw Wyznań z 3 czerwca 1957 roku stwierdzający, że majątek niemieckich kościołów i związków wyznaniowych posiadających w Rzeszy Niemieckiej osobowość publicznoprawną, nie przeszedł z mocy samego prawa na rzecz kościołów i związków religijnych w Polsce, gdyż nie były one wówczas osobami publicznoprawnymi⁴⁴.

Postanowienia dekretu z 1946 roku nadal nie były jednolicie interpretowane i stosowane w praktyce sądowej i administracyjnej. Na tym tle powstały spory między władzami państwowymi i kościelnymi, jak również między ludnością i władzami państwowymi. Wobec istniejących rozbieżności w orzecznictwie sądowym Sąd Najwyższy w składzie 7 sędziów ustalił 19 grudnia 1959 roku następującą zasadę prawną: „Jednostki organizacyjne związków wyznaniowych, działających na obszarze Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej nie mogą być uważane w stosunku do niemieckich i gdańskich osób prawnych prawa publicznego za odpowiednie osoby prawne w rozumieniu dekretu z dnia 8 marca 1946 r. o majątkach opuszczonych i poniemieckich”. W konsekwencji tej zasady Sąd Naj-

⁴³ DzU 1946 nr 13 poz. 87.

⁴⁴ Por. H. Świątkowski. *Wyznaniowe prawo państwowe*. Warszawa 1962 s. 94.

wyższy uznał, że Kościół Rzymskokatolicki i inne związki wyznaniowe nie nabyły na własność majątku przejętego po niemieckich kościołach i związkach wyznaniowych⁴⁵.

Ten sam kierunek [— — —] [Dekret z dnia 12 XII 1981, O stanie wojennym, rozdz. II, art. 17, pkt. 4 (Dz. U. nr 29, poz. 154)] wyrażała ustawa z 14 lipca 1961 roku o gospodarce terenami w miastach i osiedlach⁴⁶. Art. 39 tej ustawy postanawiał, że nieruchomości, które przed 9 maja 1945 roku stanowiły własność niemieckich lub gdańskich osób prawnych prawa publicznego, a na podstawie dotychczasowych przepisów prawnych nie przeszły na własność polskich osób prawnych, stanowią własność państwa. Rada Ministrów uzyskała upoważnienie do wydzielenia poszczególnych nieruchomości tego rodzaju i przekazywania ich osobom prawnym na własność lub wieczyste użytkowanie. Tytuł własności państwa do przyjętych nieruchomości podlegał wpisaniu do ksiąg wieczystych. W trybie uchwał Rady Ministrów osoby prawne Kościoła Rzymskokatolickiego otrzymały na własność lub wieczyste użytkowanie jedynie kilka nieruchomości⁴⁷.

Dopiero zmiany polityczne, jakie miały miejsce w Polsce w grudniu 1970 roku spowodowały rewizję dotychczasowego stanowiska władz państwowych w kwestii własności kościelnej na Ziemiach Zachodnich i Północnych. Jej rezultatem była ustawa z 23 czerwca 1971 roku o przejściu na osoby prawne Kościoła Rzymskokatolickiego oraz innych kościołów i związków wyznaniowych niektórych nieruchomości położonych na Ziemiach Zachodnich i Północnych⁴⁸. Art. 1 tej ustawy stanowił, iż „własność nieruchomości państwowych lub ich części położonych na obszarze Ziem Zachodnich i Północnych, które w dniu 1 stycznia 1971 roku znajdowały się w wyłączonym faktycznym władaniu osób prawnych Kościoła Rzymskokatolickiego, innych kościołów i związków wyznaniowych przechodzi nieodpłatnie na te osoby prawne”.

Jednocześnie ustawa upoważniała Radę Ministrów do przekazania w terminie do 31 grudnia 1973 roku wymienionych w tytule osobom prawnym wyznaniowym na własność nieruchomości państwowych lub ich części, które nie były, bądź były jedynie w częściowym ich posiadaniu, jeżeli były niezbędne do wykonywania funkcji religijnych. Na podstawie tego upoważnienia Rada Ministrów wydała trzy uchwały z 1973 roku⁴⁹, którymi nadała osobom prawnym Kościoła Rzymskokatolickiego nieruchomości (kościół, kaplice, budynki parafialne, klasztory, cmen-

⁴⁵ Pietrzak, jw. s. 114.

⁴⁶ DzU 1961 nr 32 poz. 159.

⁴⁷ Pietrzak, jw., s. 114.

⁴⁸ DzU 1971 nr 16 poz. 156.

⁴⁹ Mon. Pol. 1973 nr 45, 57.

tarze), które były w dniu 1 stycznia 1971 roku we wspólnym posiadaniu zarówno kościelnych, jak i państwowych osób prawnych, jak i w wyłącznym władaniu instytucji lub osób fizycznych.

W celu zapewnienia wykonania ustawy z 1971 roku Sejm upoważnił Dyrektora Urzędu do Spraw Wyznań do wydania szczegółowych przepisów. Zarządzenie tego Dyrektora z 13 sierpnia 1971 roku⁵⁰ wyjaśnia, że przez „faktyczne władanie” należy rozumieć użytkowanie, najem, dzierżawę, a także korzystanie z nieruchomości bez tytułu prawnego. Nieruchomości przekazane na własność Kościołowi obejmowały grunty rolne wraz z zabudowaniami, budynki kultowe i mieszkalne oraz cmentarze położone na obszarze miast i gromad. Stwierdzenie przejęcia własności następowało w drodze decyzji właściwego terytorialnie organu państwowej administracji wyznaniowej.

W powyższym zarządzeniu Dyrektora Urzędu do Spraw Wyznań następujące jednostki organizacji Kościoła Rzymskokatolickiego zostały wymienione jako kościelne osoby prawne wyposażone w osobowość cywilnoprawną:

- parafie, diecezje i diecezjalne seminaria duchowne (§ 1 pkt. 1),
- zakony, prowincje zakonne, domy zakonne, zakonne seminaria duchowne oraz takie same jednostki organizacyjne kongregacji duchownych (§ 1 pkt. 10).

Należy zatem stwierdzić, iż na mocy ustawy z 23 czerwca 1971 roku oraz odpowiednich aktów wykonawczych nastąpiła pełna regulacja osobowości cywilnoprawnej Kościoła na Ziemiach Północnych i Zachodnich.

ZAKOŃCZENIE

Przedstawione wyżej studium miało na celu ukazać stan regulacji sprawy osobowości cywilnoprawnej Kościoła i jego jednostek organizacyjnych w dwu kolejnych okresach dziejów państwowości polskiej. Z zestawienia aktów normatywnych dotyczących tej sprawy można wysnuć wiele wniosków.

Przede wszystkim należy stwierdzić, iż w okresie międzywojennym sprawa osobowości prawnej Kościoła katolickiego została w pełni unormowana najpierw w ustawie konstytucyjnej z 1921 roku, a następnie w umowie konkordatowej z 1925 roku.

Natomiast w okresie po II wojnie światowej, trwającym już 36 lat sprawa osobowości cywilnoprawnej Kościoła była przedmiotem zainteresowania władz państwowych, o czym świadczy wielość aktów norma-

⁵⁰ Tamże 1971 nr 44 poz. 284.

tywnych dotyczących tej sprawy, ale nie została jeszcze w pełni unormowana. Dotychczasowa regulacja tej problematyki była dokonywana w sposób fragmentaryczny. Zawiera ona wiele luk. Starano się je wypełnić niekiedy przez wydawanie orzeczeń Sądu Najwyższego, które były raczej wyrazem doraźnej polityki państwa wobec Kościoła, aniżeli wykładnią obowiązującego prawa. Jaskrawym przykładem tej tendencji było orzeczenie Sądu Najwyższego z 18 kwietnia 1963 roku⁵¹, stwierdzające: „Stosownie do obowiązującego porządku prawnego osobowość prawną posiadają tylko parafie, diecezje i diecezjalne seminaria duchowne Kościoła Rzymskokatolickiego”⁵². Natomiast wyrazem odmiennej tendencji politycznej była ustawa z dnia 23 czerwca 1971 roku uznająca osobowość cywilnoprawną również zakonów i ich jednostek organizacyjnych, położonych na Ziemiach Odzyskanych.

Należy nadmienić, iż w 1974 roku polskie władze państwowe podjęły dwustronne rozmowy ze Stolicą Apostolską (ustanowienie z obydwu stron delegacji do spraw kontaktów roboczych), zmierzające do normalizacji sytuacji prawnej Kościoła katolickiego w Polsce. Jednocześnie kontynuowane są rozmowy między przedstawicielami rządu PRL i Konferencji Episkopatu Polski. Wydaje się, iż normalizacja ta dotyczyć ma również uznania pełnej osobowości cywilnoprawnej kościelnych osób prawnych znajdujących się w granicach terytorialnych państwa polskiego; stworzyłoby to pełniejszą gwarancję swobodnego pełnienia przez Kościół swoich funkcji religijno-moralnych.

THE CIVIL STATUS OF THE CATHOLIC CHURCH IN POLAND (1918-1980)

Summary

The history of the regulation of the civil status of the Church in Poland from 1918 up to the present day should be divided into two periods: the years 1918-1931 and 1945-1980. The reason for a change of legal regulation in this sphere was due to the change in the political system of Poland after World War II.

In the first period the civil status of the Church was regulated by the March Constitution of 1921 and by the Concordat of 1925. The Constitution granted the

⁵¹ I CR 223/63: Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych 1965 s. 10-16.

⁵² Prof. S. Grzybowski wykazał brak podstaw takiej interpretacji, jakiej dokonał Sąd Najwyższy w orzeczeniu z 18 kwietnia 1963 (tamże s. 12-16). Wykazuje on m.in., że utrata mocy obowiązującej przez Konkordat nie oznacza tym samym utraty osobowości cywilnoprawnej przez kościelne i zakonne osoby prawne, którą nabyły w okresie jego obowiązywania.

Church civil status on an equal vigths with other religious communities (articles 113, 114). The Concordat conceded this status to all units of the Church organization having canonical status on the territory of contemporary Poland.

During the second period the change of legal regulation was also started in that sphere. In the Constitution of the Polish People's Republic of 1952 the regulation of the legal and financial situation of the Church and other religious communities was guaranteed by law (article 82, § 2). However, tat statutory regulation was hitherto fragmentary and differentiated to a great extent. It should be noticed that the financial situation of the Church on the territory which belonged to Poland before 1939 was treated differently from that of the Regained Territories which, before 1939 belonged to the Reich. It was not untill 1972 that the civil status of the Church organizational units on the Regained Territories was recognized. The comprehensive and uniform regulation of that problem has been the subject of the bilateral negotiations between the Catholic Church and the State since 1974.